


ČESKÉ BUDĚJOVICE
2008

MĚLNÍK
1618-1648

**MĚSTO VE VÁLCE,
VÁLKA VE MĚSTĚ**

MĚLNÍK 1618-1648

JAN KILIÁN



1. TÉMA, HISTORIOGRAFIE A PRAMENNÁ ZÁKLADNA	7
1. 1. Třicetiletá válka a dějiny měst jako badatelské téma	7
1. 2. Archiv města Mělník a komplementární prameny	15
1. 3. Metodologie a teorie historické vědy se zřetelem k uchopení tématu	24
1. 4. Stanovení otázek, struktura práce	27
2. MĚLNICKÝ MĚSTSKÝ ORGANISMUS, JEHO OBYVATELÉ, KULTURA A ELITY	32
2. 1. Městský organismus	32
2. 1. 1. Život v prostoru a v čase, komunikační síť	33
2. 1. 2. Podoba města a jeho staveb	36
2. 1. 3. Městská a církevní správa	42
2. 1. 4. Školství a vzdělanost	46
2. 2. Mělnické obyvatelstvo v první polovině 17. století	48
2. 2. 1. Proměny počtu obyvatel a jejich domů	48
2. 2. 2. Migrace a národnostní složení	56
2. 2. 3. Sociální stratifikace a profesní složení	60
2. 2. 4. Mělnická rodina a dopad válečných událostí na její podobu	67
2. 2. 5. Žena, její postavení v mělnické společnosti a válečné strasti	70
2. 3. Měšťanská kultura v konfrontaci s válečnou realitou	74
2. 3. 1. Mělnický dům a jeho vybavení	74
2. 3. 2. Oblékání	77
2. 3. 3. Kuchyně a stravování	78
2. 3. 4. Bezpečnostní opatření proti požárům, požáry, voda a hygiena	79
2. 3. 5. Volný čas	81
2. 3. 6. Poslední věci člověka	84
2. 4. Mělnické elity	86
2. 4. 1. Proměny mělnických elit a jejich autorekonstrukce	87
2. 4. 2. „Tvůrci dějin svého města“	88
2. 4. 2. 1. Tradiční mělnické rody	88
2. 4. 2. 2. Zámečtí úředníci a císařští rychtáři na cestě mezi místní elitu	97
2. 4. 2. 3. Další zástupci radních elit	102
2. 4. 2. 4. Vzestupy a pády městských písařů	104
2. 4. 2. 5. Katoličtí děkanové: proměnlivé soužití s mělnickými farníky	106
2. 5. Lepší zítřky? (Místo závěru)	108
3. MĚSTSKÉ HOSPODÁŘSTVÍ. FAKT ČI MÝTUS JEHO REGRESU?	110
3. 1. Úvod – obecné aspekty, nástin předbělohorského vývoje	110
3. 2. Zemědělská produkce – obilnářství a ovocnářství	114
3. 3. Vinařství	117
3. 4. Řemeslná výroba a cechy	120
3. 4. 1. Pivovarnictví	120

Kniha vyšla za finanční podpory města Mělník a Regionálního muzea Mělník.

Vyobrazení na obálce: Sv. Ludmila vyučuje malého sv. Václava. Filip Massanec, Praha 1679, (v pozadí vpravo pohled na město Mělník). Kostel sv. Petra a Pavla Mělník.
Foto: © Bohumír Němec 2007.

© Mgr. Jan Kilián, Ph.D.

© 2008 vydal Bohumír NĚMEC – VEDUTA, nakladatelství a vydavatelství

Lektoři: Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.

Mgr. Marek Ďurčanský, Ph.D.

ISBN 978-80-86829-35-7

TÉMA HISTORIOGRAFIE A PRAMENNÁ ZÁKLADNA

1.

TÉMA, HISTORIOGRAFIE A PRAMENNÁ ZÁKLADNA

1. 1.

TŘICETILETÁ VÁLKA A DĚJINY MĚST JAKO BADATELSKÉ TÉMA

Třicetiletá válka. Termín, který již sám o sobě vzbuzuje bohaté asociace a přitahuje pozornost. Období pod ním se skrývající prošlo za více než tři a půl století kuchyní bezpočtu historiků. Zkoumáno bylo zpočátku zvláště především z hlediska svých politických a diplomatických dějin, jen pozvolna se přidávaly poznatky z jeho dějin hospodářských, sociálních, demografických, kulturních, i z jeho dějin všedního dne, jak nám je ve svém nesmrtelném vylíčení Simpliciových příhod zanechal Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen a na rytinách neméně barvitě znázornil Jacques Callot. Již k těmto současníkům války se přidávali první dějepisci, snažící se zanechat budoucím pokolením co nejvěrohodnější vypsání konfliktu, který tehdy hýbal celou Evropou a ve středověku, ani dlouho poté, neměl analogii. Monumentální Theatrum Europaeum, vyprávějící den po dni příběh dlouhé války s fascinujícími detaily o padlých a zajatých, zaujalo přední místo jak v historiografii, tak v knihovně. Dosud nikdy jako během oněch třiceti let nezaplnilo stránky dějepisu tolik vynikajících generálů a monarchů v tak krátkém časovém úseku. Životní osudy nejzářivější hvězdy Albrechta z Valdštejna si vyhradily tisíce popsaných stránek, vstoupily do beletrie i na divadelní scénu. Valdštejnovi nadřízení, partneři, protivníci i spolupovníci zůstali sice poněkud v jeho stínu, ale rovněž muži jako Ferdinand II., Kristián IV. Dánský, Gustav II. Adolf, Fridrich Falcký, Richelieu, Banér, Torstensson a mnozí další našli své životopisce a uplatnění v moderních učebnicích. Jejich životy a činy přitahovaly zájem dějepravců již za jejich života nebo krátce poté, jak vidíme v různých biografických lexikonech¹ nebo v díle Gualda Priorata.² Tito muži tvořili velké dějiny své doby. A dokud byla na výsluní výhradně politická linie zpracování dějin, hráli se v její záři. Mělo to trvat dlouho – změnu přinesli až francouzští historikové kolem revue Annales, kteří odmítli zažité pojetí dějin a přinesli čtenářům vlastní alternativu, historii všedního dne, lidského myšlení a také okrajových sociálních skupin či tabuizovaných témat. Jejich cesta nebyla, a ani nemohla být, ve střední Evropě dlouhý čas reflektována, přesto do ní pronikla. Vedle tradičních prací tak i o třicetileté válce začala vznikat nově pojatá pojednání, stále jich však bylo pohříchu málo. Velké dějiny třicetileté války se mezitím dočkaly svých zásadních syntéz v podobě knih Sigfrida Steinberga,³ Geoffrey Parkera,⁴ Cecily Wedgwoodové,⁵ Josefa Polišenského⁶ a několika dalších, jimž zde nemůže být věnován patřičný prostor.

Shrňme jen, že se každý z uvedených pokoušel konflikt klasifikovat a položit si především otázky po jeho příčinách. Třicetileté válce se tak mj. dostalo nálepky

3. 4. 2. Ostatní potravinářská řemesla	123
3. 4. 3. Oděvní, textilní a kožedělná řemesla	127
3. 4. 4. Kovodělná a další řemesla	128
3. 5. Obchod a městské příjmy	129
3. 6. Výdaje městské pokladny	130
3. 7. Vrchnostenský statek mělnické obce	132
3. 8. Zadlužení města	135
3. 9. Závěr	136
4. MĚLNÍK A VÁLEČNÝ KONFLIKT	139
4. 1. Město versus vojáci	139
4. 1. 1. Stavovští – od financí k domobraně	139
4. 1. 2. Císařští – posádky, kvartýrování, berně a další povinnosti	143
4. 1. 2. 1. Obecné aspekty pobytu císařských vojáků ve městě	154
4. 1. 3. Nepřátelé – vpády, okupace, kontribuce	156
4. 1. 3. 1. Příběh jedné „zrady“ aneb Hledání viníka	168
4. 1. 4. Obranné mechanismy	174
4. 1. 5. Kdo je vlastně nepřítelem? (Závěrečná pozorování k problematice)	183
4. 2. Válečný prožitek města	186
4. 2. 1. Víra pod tlakem konfesijního absolutismu	186
4. 2. 2. Konfliktní soužití (Rodina a spoluměšťané, město a jeho sousedé)	191
4. 2. 3. Frustrace, deziluze, rezignace? Dopad války na myšlení a konání mělnických obyvatel	196
5. SHRNU TÍ	199
6. POZNÁMKY	208
7. PŘÍLOHY	257
8. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	259
8. 1. Prameny archivní	259
8. 2. Staré tisky	261
8. 3. Edice pramenů	261
8. 4. Literatura	262
8. 5. Seznam použitých zkratk	285
9. SEZNAM VYOBRAZENÍ	287
10. REJSTŘÍK	290
11. SUMMARY	297

posledního velkého konfliktu náboženské povahy, kdy proti sobě stanuli v boji protestanti a katolíci. Dnes spíše převládá názor, že náboženský rozkol dal jen podnět k boji. Jako příčinu války sice nelze náboženství vyloučit, ale je k němu nutno přidat i politiku, zahrnující i boj o (údajně) přirozené hranice, a ekonomiku, sotva ale již nacionalismus, v raném novověku stojící stranou. Mimořádně problematickou se ukázala i otázka vymezení území, na němž válka probíhala, např. zda sem zahrnout Nizozemí s probíhající osmdesátiletou válkou proti Španělsku, Savojsko s jeho mocenským bojem či Rusko se smolenským konfliktem. Každopádně se ukázalo, že někdejší omezení třicetileté války prostorem německé říše je neudržitelné. Steinberg v souvislosti s tím patrně jako první označil válku za „takzvanou třicetiletou“. Diskutována byla zároveň problematika tradičního rozdělení války na pět období podle místa převažujícího těžiště konfliktu. Autor těchto řádků se rovněž kloní k názoru, že v odborné terminologii by na ně mělo být jako na poněkud zavádějící rezignováno. V každé z oněch etap by totiž bylo možno najít oblasti s ozbrojenými konflikty, vymykajícími se onomu obecně přijímanému zaškatulkování. Zajímavý názor do polemiky přinesl Josef Pekař, který třicetiletou válku považoval za střet dvou dominantních kultur, německé protestantské a románské katolické.⁷ Antonín Gindely⁸ a po něm i Steinberg zase proti sobě postavili střet progresivního stavovství s monarchickým absolutismem. Vítězem i poraženým v přerodu mocenských sil přesto byli dva představitelé absolutismu, na úkor španělských Habsburků se jimi stali francouzští Bourboni. Pro Polišínského byla válka výsledkem dlouholeté společenské krize s hlubokými sociálními a hospodářskými kořeny, současně však i důležitým činitelem ve změně struktury evropské společnosti. Anglický marxistický historik Eric Hobsbawm nastínil evropskou krizi let 1560–1660 a to, že 17. století bylo obdobím „obecné krize“. S jeho názorem mnozí polemizovali s poukazem na to, že problém nastává již v samotném výkladu slova krize, kterou někteří historikové sledovali v Evropě od 13. až do 19. století, jiní ji zase chybně ztotožňovali s regrese a stagnací. Pierre Chaunu poněkud úzce nacionalisticky viděl ve 20. letech 17. století pozitivní období vzniku evropského klasicismu s nahrazením španělské převahy francouzskou, přičemž to nemělo být důsledkem mocenského střetu, ale funkčního přenesení, jelikož Francie nebyla soupeřem španělského modelu civilizace.⁹ Na rozdíl od Nizozemí s jeho novou formou vlády a společnosti. Velmi zjednodušující názor nabídla Wedgwoodová, pozorující válku jako nesmyslný konflikt bez jakéhokoli řešení. Na druhou stranu je její pohled i pochopitelný, vyjdeme-li ze stavu zemí před válkou a srovnáme-li jej se stavem poválečným. Kritiku si ale Wedgwoodová vysloužila i za koncepci své práce, např. pro Josefa Polišínského byla její kniha jen galerií předních osobností tehdejší doby. V Německu vyvolala (a vlastně dodnes vyvolává) velký ohlas Franzova kniha o třicetileté válce a německém národu, vydaná poprvé na počátku druhé světové války, a tudíž nutně tendenční. Po několika desetiletích přepracované vydání již tuto výtku sice nezasluhuje, ale práce jako taková se více než na cokoli jiného soustřeďuje na škody, které válka způsobila.¹⁰ Poslední léta pak ze zásadních prací přinesla obsáhlou Matějkovu monografii o Moravě za třicetileté války, detailně zkoumající zvláště hospodářskou situaci

v markrabství.¹¹ A také knihu mistra narace Petera Englund, již plně v intencích moderních dějepisných trendů, přesto ne bez výhrad přijímanou. Jeho velmi čtivé pojetí třicetileté války nese až příliš prvky beletrie, včetně černobílého líčení a někdy přímo násilného konstruování výrazných antagonismů.¹²

Vedle těchto velkých dějin existovaly také ty „menší“, soustřeďující se nikoli na jejich tvůrce, ale na trpné účastníky, nebojím se říci: oběti. Takovými byli poddaní na vesnicích,¹³ takovými byla města. A ostatně i vojáci, kteří jim utrpení způsobovali. Mluvil-li Erich Maria Remarque o syndromu ztracené generace, neschopné se po první světové válce začlenit do mírové společnosti, můžeme něco podobného sledovat i u žoldnéřů třicetileté války, přicházejících ze dne na den o svou komunitu a o zaběhnutý zdroj obživy. Jistě další úžasně téma, čekající u nás dosud na své badatele...

Urbánní problematika po boku s konjunkturálním aristokratickým bádáním zažívá v posledních letech v historiografii nebývalý rozkvět, což však bohužel stále platí zvláště pro zahraniční výzkum a pro komplexní zpracování. Zpracována tak byla větší časová období či rozsáhlejší evropské prostory, což jako trend potvrdila i nedávná kniha Jaroslava Millera.¹⁴ Ta přitom zcela zásadně do evropské mozaiky doplnila chybějící oblast středovýchodních regionů – ačkoli by se s řadou Millerových závěrů dalo polemizovat, včetně již samotného názvu knihy, oponujícího klasické Popperově studii o společnosti otevřené.¹⁵ Paradoxně vyšla téměř současně s Millerovou prací studie Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové, které svému příspěvku o raně novověkém Brně rovněž daly do názvu termín otevřená společnost.¹⁶ Rozhodujícím faktorem pro definici a snad přímo pro vytvoření paradigmatu v městském atributu se jim stala otázka, zda město bylo či nebylo nositelem pokroku a prostředím zárodečného vzniku kapitalismu. K podobné rezoluci je bezpodmínečně nutný dlouhodobý aspekt sledování vývoje města, respektive mnoha měst, napříč staletími. Do diskuse o městě raného novověku tímto způsobem nejvíce přispěli ve středoevropském prostoru německy píšící historici, mj. Heinz Schilling¹⁷ či Herbert Knittler¹⁸, částečně i Richard van Dülmen¹⁹. Pravdou ale je, že jejich pohled je příliš generalizující a nebere ohled na místní specifika, k nimž je možno dospět pouze mikrosondami do jednotlivých městských organismů. I tento postup je v Německu již početně reprezentován, doslova průlomové jsou studie Bernda Roecka o Augsburgu, střediskem neúnavného výzkumu bylo akademické prostředí v Göttingenu s institutem Maxe Plancka, vydávajícím řadu monografií a sborníků k tématu.²⁰ Rovněž předkládaná práce zvolila za téma poměrně úzké časové rozpětí v dějinách jediného města.

V předchozích větách naznačená konjunktura urbánní problematiky již nemá v případě nejdelšího raně novověkého ozbrojeného konfliktu platnost. K dispozici je minimální množství prací, v českém prostředí je tato absence zvláště citelná. Žádné české město moderní kritickou studii o svém vývoji za třicetileté války nemá. Za modelové je proto opět nutno vzít monografie z říšského prostoru. Americký historik Friedrichs se zaměřil na výzkum významného střediska středního Německa, dnes spíše stagnujícího, města Nördlingen, u nějž se navíc odehrála jedna z největších bitev třicetileté války, zakončená dobytím

města. Sledování nördlingenské urbánní společnosti v předvečer třicetileté války a ještě mnoho let po ní Friedrichsovi umožnilo detailní pohled do městské struktury, ovlivněné do své nejzákladnější podstaty ničivou válkou. Na rozdíl od starších prací s tradičním pojetím se však Friedrichs nevydal cestou líčení politických dějin, ale cestou průniku do všech složek městského organismu.²¹ Metodu komparace zvolil pro podobný cíl Thomas Wolf, zaměřující se na čtyři města v jižním Bavorsku poblíž Bodamského jezera. Na základě výzkumu Isny, Lindau, Memmingenu a Ravensburgu v 17. století se pokusil vytyčit signifikantní aspekty říšského města v době třicetileté války.²² Mnoho nového přinesl sborník prací o Vídni za třicetileté války, s jasným podtitulem, který naznačil aktuální témata k řešení.²³ Na nezáměr historiků o svou tehdejší dějinnou etapu si nemůže stěžovat Magdeburk, což je ale přirozeně dáno tím, že likvidace tak velkého a důležitého města Tillym neměla ani tenkrát analogii a vyvolala již u současníků mimořádný ohlas, trvající kontinuálně dodnes.²⁴ Momentálně asi nejlépe poznaným říšským městem ale není, za takový je možno považovat díky neúnavné Roeckově práci bavorský Augsburg. Snad žádná složka městského života neunikla jeho zájmu, velmi důsledně však Roeck pojal především sociální vztahy uvnitř zkoumaného města a hospodářské i sociální důsledky války současně s položením si otázky, jaké byly psychické následky v myslích aktérů jeho knihy.²⁵ Sám Roeck přitom nedávno poukázal na četná bílá místa v dějinách měst za třicetileté války, což platí třeba o přesunech center obchodu nebo o poznání osudu žen za války.²⁶

Obsáhlou práci by bylo možno věnovat jinému aspektu města za třicetileté války, a sice válečnému hospodaření. Ani k tomuto tématu není v české historiografii adekvátní množství prací. V řadě sumarizujících studií bylo dříve pomíjeno s poukazem na to, že městská ekonomika byla za války rozvrácena a nefungovaly snad ani základní hospodářské vazby. „Ekonomie přežití“ městského obyvatelstva je přitom fascinujícím a velmi lákavým tématem, které by mohlo vysvětlit až neuvěřitelnou poválečnou resuscitaci českých měst. Momentálně dosud obecně v představách i ve výuce panuje obraz na dlouhou dobu zdevastovaného města, zvedajícího se jako bájný fénix z popela po dlouhou řadu dekád. V odborných kruzích již tato teze ovšem neplatí. Vždyť i co se týče zadlužení, jsou si dnes mnozí historikové vědomi skutečnosti, že města mohla být zadlužena již před válkou a celé řadě, zvláště těch menších, se dluhy během konfliktu nijak dramaticky nezvýšily.²⁷ Ano, většina měst byla po válce v katastrofálním stavu a dluhy spláceli ještě vnuci pamětníků Vestfálského míru, popírat to snad ani není možné. Opatrně by ale mělo být nahlíženo na údaje o výdajích, které města po válce uváděla, mohly být záměrně silně nadhodnoceny. Informace o vylidněných městech za třicetileté války jsou pak již mnohde skutečným mýtem, je možné prokázat, že četná města pár let po Vestfálském míru vykazovala stejné demografické stavy jako před válkou.²⁸ Samozřejmě to opět neplatí všude. Nové obyvatelstvo se rekrutovalo nezřídka z okolních i vzdálenějších vsí, proto by jako vylidněný mohl být spíše klasifikován český venkov. Pravdou je, že s rozkvětem měst předbělohorské doby, jak je načrtl v Čechách zvláště Zikmund Winter²⁹ a po něm mnohem opatrněji Josef Janáček,³⁰ následující

epochy ostře kontrastují. Jedním z podstatných faktorů v otázce, jak mohlo město válku přežít, je kromě kooperace s vojáky existence jeho vlastního vrchnostenského statku. To je záležitost, které by měla být věnována zvýšená pozornost z mnoha důvodů – odsud město získávalo jisté příjmy, spíše než peněžní naturální, a současně byly tyto vsi demografickým potenciálem pro své město. Vždyť již za války se do předpokládaného (nikoli skutečného) bezpečí jeho hradeb uchýlovali z těchto vsí obyvatelé se svými rodinami a s hospodářským zvířectvem. Syntéza podobná nedávnému frankfurtskému sborníku³¹ sice pro české prostředí zatím není, ale aspekt města jako vrchnosti je již v komplexních pracích zohledňován,³² pokud mu není přímo věnována zvláštní pozornost.

Bez nadsázky průkopnickou prací pro dějiny českých měst za třicetileté války se stalo dnes již klasické dílo Josefa Polišenského o válce a evropských konfliktech 17. století.³³ Třídídimenzionální vyprávění umožnilo autorovi porovnat situaci v Evropě, v českých zemích a v malém městě na jihovýchodní Moravě, ve Zlíně. Přes četné postihy, umocněné ještě valašskou iredentou a její pacifikací, konstatoval Polišenský, že se obyvatelé Zlína nenechali zlomit, dbali na své církevní, vzdělávací a kulturní instituce, které pro ně byly platformou života jejich města. Především, že rovněž v případě Mělníka bude potvrzeno, že jeho radní nenechali padnout zdejší školu, špitál, záduší, literátské bratrstvo či péči o sirotky. Ačkoli se na rozdíl od Zlínských nechali mnohem dříve zlomit ve věci přijetí katolické víry. Konverze městského obyvatelstva jsou ostatně dalším tématem pro dlouhodobý výzkum, v němž již leccos naznačily práce o radních elitách a editované seznamy konšelů. V Čechách existovala původně čistě nekatolická města, kde se složení rad ani po vypovídacích mandátech příliš nezměnilo, tudíž je zřejmé, že hromadná konverze nebyla ničím výjimečným.

Kromě zmíněného Zlína se ke komparaci nabízejí zvláště některé dílčí práce Marka Ďurčanského o Nymburce, kladoucí důraz na válečnou zkušenost analyzovaného města,³⁴ Jana Schwallera o Pardubicích³⁵ a nově vydané dějiny Loun, Náchoda, Opavy a Žatce. Jako nejprínosnější se mi jeví žatecká kapitola o třicetileté válce od Bohumíra Roedla.³⁶ Kombinace politických dějin s hospodářskými, církevními a sociálními, s pohledem na každodennost města v době konfliktu vyhovují moderním trendům historiografie. Identifikuji se i s Roedlovým názorem na oddělení krátkého období stavovské rebelie od zbylé éry konfliktu, v níž již působily zcela jiné vlivy a okolnosti života města se změnily k nepoznání. Roedl si současně položil otázku, jak nahlíželi žatečtí obyvatelé na „nepřátelská“ a jak na „domácí“ vojska, zda je vůbec rozlišovali, když byly jejich požadavky víceméně stejné. O mnoho dále než ke konstatování jistých sympatií Žateckých vůči okupantům se nicméně nedostal. Patrně narazil na podobný problém, který bude možné vysledovat i v Mělníce, totiž že prameny detailněji nabízející pohled na případnou latentní nebo přímo otevřenou kolaboraci neexistují. Nikdo se s tím nechtěl pochopitelně písemně chlubit, navíc se ani v době okupace nemusela scházet městská rada a dnes tak postrádáme pro ona období zápisy v městských knihách. Podobný model jako u Žatce zvolil především Roedl také u Loun, byť zde ještě nebyla příslušná stať tak propracována a kapitola o všedním životě města v ní chybí.³⁷ Zato se Roedl speciálně věnoval soužití

měšťanů s vojáky. V navazujících kapitolách pak jeho spolupracovníci v případě obou měst načrtli jejich tristní poválečný obraz, jistě pravdivý, ale signifikantní především pro prostor severozápadních Čech, který byl postižen nejvíce, jak vojenskými manévry, tak emigrací obyvatelstva. Že tomu tak nebylo všude, vidíme u dalších dvou svazků nové ediční řady. Zcela jinak k problematice svého města za třicetileté války přistoupili autoři knihy o Náchodě.³⁸ Uvedené aspekty sice více či méně stručně zmínili, ale snažili se držet chronologické linie od stavovského povstání do švédského pobytu na sklonku války, po kapitolách řídících se proměnami vrchnosti, což jim neumožnilo rozvinout odpovědi na některé důležité otázky, např. po demografické proměně či konverzi obyvatelstva. Zato ve stručném závěru o ekonomických a sociálních důsledcích války pro Náchod konstatovali, že nebyly až zase tak ničivé, v čemž sehrálo podstatnou roli vlastnictví vrchnostenského statku, kterým i toto patrimoniální město disponovalo.³⁹ Chronologický postup zvolila také pro Opavu Irena Korbelařová, kladoucí pochopitelný důraz na dánskou kapitolu dějin města, dobře známou i v širším odborném povědomí. Její Opava za třicetileté války⁴⁰ sice není hlubším ponorem do městského organismu,⁴¹ ale oproti jiným nabízí plastičtější představu při vylíčení poválečné situace, označené za neutěšenou. Korbelařová zde mj. narazila na pokles cen nemovitostí i na jejich zisky opavskou obcí, což je ostatně záležitost, která se nedatuje pouze ke konci války, ale prolíná celým jejím průběhem.

K těmto čtyřem syntézám by bylo možno v českém prostředí přiřadit ještě celou řadu starších prací o královských i jiných městech, stejně jako několik novějších, ale v nich použité postupy modernímu trendu až na výjimky příliš nevyhovují, a proto nebudou výrazněji zohledněny. Onou přísloušnou výjimkou je v poslední době vlastně jediná monografie o českém městě za třicetileté války, a to o městě hlavním, pojatá jako výroční a velmi reprezentativní publikace.⁴² Jejím primárním cílem není sonda do městského organismu, nýbrž dokázání, že není pravdivé tvrzení „inter arma silent musae“, že měšťanská kultura zůstala v Praze přes veškeré strasti na vysoké úrovni. Na pole českého výzkumu touto knihou vstoupila tematika kulturních dějin třicetileté války, opírající se v zahraničí o proslulou monografii Herberta Langer.⁴³ Mimořádné postavení Prahy s jejími stavebníky, umělci a literáty, aristokratickou společností, italskou minoritou a židovskými obchodníky sice nemělo v Čechách analogii, přesto bude nutné vytvořit i pro mnohem menší česká města alespoň obsahově podobnou práci. A v souvislosti s tím se zaměřit na vybavení církevních budov, městských domácností, na otázky existence stavební a umělecké činnosti. Obnovy poničených veřejných i privátních staveb, obstarávání nových sakrálních předmětů za zcizené, fundace v podobě peněz na kostelní vybavení, zřizování honosných figurálních či znakových náhrobníků naznačují, že ani v prostředí menších českých měst nelze na jejich kulturu rezignovat s tvrzením, že veškeré finance pohltila válka. Naprosto opomíjená otázka zbožnosti měšťanů, předpokládáme, že v době permanentního konfliktu vygradovaná na nejvyšší stupeň, by s tím měla být v nejužším spojení.

Při výzkumu českého města za třicetileté války nelze nezhlednit několikere významné práce o českých městech předbělohorského období a jejich závěry.

Obrat české historiografie k zájmu o raně novověké město, které bylo nově kategorizováno, signalizovala v roce 1990 pardubická konference, nastiňující směry dalšího výzkumu. Jaroslav Pánek zde mimo jiné prokázal, že politický pokles měst ve srovnání se šlechtou započal hluboko před Bílou horou, nikoli až po ní, na konci předbělohorského období měla být města již politicky rozdracena. Současně podle něj byla města potenciálně konfliktním prostředím, kde se na úzkém prostoru soustřeďovaly všechny sociální, politické a konfesijní skupiny.⁴⁴ To je jistě pravdivé tvrzení, ale ne vždy skutečně toto soužití muselo do konfliktu vyústit a ne vždy platila rovnice, že katolík podával ruku katolíkovi. Na zmíněnou pardubickou konferenci navázala četná další odborná sympozia,⁴⁵ usilující o poznání života v českém městě raného novověku, přičemž některé z příspěvků se nejužěji dotýkaly právě období třicetileté války.⁴⁶ Jinak opět prokázaly, že soustavný výzkum českých měst pro léta 1618–1648 stále chybí a důraz je až jednostranně kladen na období předbělohorské. Na to měla upozornit i mělnická konference, v rámci možností omezená pouze na královská věnná města, jejíž organizátoři se snažili do problematiky zainteresovat především kolegy z partnerských měst a sborníkem vytvořit jakési kompendium, které by sumarizovalo poznání devíti panovníci spojených českých měst za třicetileté války.⁴⁷ Václav Ledvinka zde rovněž konstatoval naprostý nedostatek odborných prací k tématu a definoval několik zásadních otázek, které by měly být výzkumem zodpovězeny, nikoli však generalizujícím způsobem, ale obsáhlým spektrem konkrétních poznatků z konkrétních míst. Zmínil zvláště problematiku válečné konjunktury ve dvacátých letech 17. století, již přičítá procentuálně nízký emigrační exodus z pražských měst a ochotu Pražanů ke konverzi, jako další příklad hospodářsky expandující oblasti v první polovině třicetileté války uvádí především Frýdlantské vévodství. Rozvrat měla přinést až čtyřicátá léta s několika švédskými vpády. Ledvinka je rovněž přesvědčen o úplném vyrovnání válečných deficitů ve městech během několika desetiletí, znamenající na počátku 18. století plný návrat k populačnímu a ekonomickému stavu na počátku století 17.⁴⁸

Nejsou-li k dispozici adekvátní práce pro dané období, lze v určité míře použít i jiné. Sterneckův rozbor městských daní v Brně, odváděných za patnáctileté války habsburské monarchie s tureckým sultánem,⁴⁹ je vhodný ke komparaci s obdobným zatížením jiného města v jiném ozbrojeném konfliktu. Zřetelně pak uvidíme, že města zůstávala nejvýznamnějšími daňovými poplatníky dlouhodobě a v době válek nesla nejtěžší finanční břemena, znamenající jejich trvalý ekonomický propad. Závěry početných prací Petra Vorla o rezidenčních městech v Čechách a na Moravě sice nelze aplikovat, již jen kvůli odlišné typologii, na danou problematiku, ale Vorlovo klasifikování funkcí těchto měst (hospodářské, společenské, kulturní) má obecnou validitu.⁵⁰ Velmi dobře aplikovatelné jsou naopak početné příspěvky z konferenčního sborníku o pražských (a jiných) městských elitách středověku a raného novověku, ostentativně se opět vyhýbající období třicetileté války.⁵¹ Podobně upotřebitelné jsou i zmíněné Wintrovy práce, zvláště o kultuře a řemeslech v českých městech, a Janáčkovy studie, především o obchodu a pivovarnictví.

Jsou zde však ještě jiné možnosti jak získat obraz doby z analogického prostředí. Jsou jimi osobní pohledy současníků války zevnitř – městské kroniky, nepočtené paměti, privátní korespondence – v mnoha případech egodokumenty v rovině individuálně subjektivní. Mělník sice ani jedno z prvních dvou uvedených k dispozici nemá, ale existují česká a moravská města, která jsou na tom lépe. Unikátní je v tomto směru zvláště holešovská kronika z let 1615–1645, jejímž autorem byl neznámý holešovský písmák. Jeho údaje mají sice charakter zápisů běžných městských knih, ale nechybí u nich subjektivní komentář (vyjádření nadějí, strachu apod.).⁵² Z moravského prostředí byly čtenářům ještě zpřístupněny výbory z kroniky uherskohradištské a prostějovské.⁵³ V Čechách jsou to notoricky známé Paměti kutnohorského měšťana Mikuláše Dačického z Heslova, dovedené do roku 1626, mající nesmírnou cenu historickou i literární. Dačický nebyl jen briskním vypravěčem a dějepřevcem, ale i britkým komentátorem politických událostí.⁵⁴ Svě dílo vedl ve třech dimenzích (podobně jako později Polišenský), v evropské, české a kutnohorské. Pro úzce zaměřené srovnávací studie mají největší cenu posledně uvedené, v nichž Dačický dává nahlédnout do svého nazírání na domácí události, mj. na pobyt císařských vojáků ve městě, označených jím za darmochleby, na zavedení dlouhé mince či na průběh morové epidemie. Dačického lze považovat sui generis za hlas měšťana své doby, jeho pohled se sotva výrazněji liší od názorů tehdejších předních mělnických obyvatel. Větší pozornosti by si zasloužil v prostředí věnných měst jediný známý autor pamětí, či spíše vypsání třicetileté války, poličský písař Jan Felix.⁵⁵ Některé dobové příznačné listy z Jaroměře a Dvora Králové vydal Antonín Schulz.⁵⁶ Na vydání a na své badatele dosud pouze čekají velmi pozoruhodná vypsání třicetileté války z národnostně německých měst českého pohraničí.⁵⁷

Mělnická regionální historiografie měla sice jisté ambice v pojednání raně novověkých dějin svého města, nepřivedla je však k publikačnímu závěru a období třicetileté války v Mělníce nezalidnila. Středoškolský profesor Ludvík Böhm do svého dosud jediného (!) kompendia mělnických dějin, spíše vlastivědy, zařadil jen několik stručných kapitol o Mělníce 16.–18. století. Pro dobu třicetileté války se sice jedná o více než dvacet stran, ale ty jsou pouze chronologicky seřazenými výpisky z městských knih.⁵⁸ Oba dlouholetí zdejší archiváři, Karel Zamastil a Josef Stáhlík, se bezpochyby chystali tristní stav napravit, jak to dokazují kvanta výpisků z městských knih, dosud dochované v jejich pozůstatostech.⁵⁹ Stáhlík měl údajně již i hotovou knihu o mělnických domech a jejich majitelích napříč staletími, ta však z osobních důvodů nikdy nespátřila světlo světa a nyní je asi navždy nezvěstná. Počáteční fáze třicetileté války, stavovské povstání, zaujalo jeho archivního předchůdce Zamastila natolik, že do jednoho výročního spisku sepsal podrobné pojednání o Mělníce v době vlády direktorů a Fridricha Falckého.⁶⁰ Více než stoletá práce dnes již samozřejmě nemůže uspokojit požadavky moderního zpracování problematiky, navíc ani nevyčerpala veškeré možné prameny, v archivu se nabízející. Třemi uvedenými jmény jsme vyčerpali seznam autorů, kteří se Mělníku první poloviny 17. století, byť jen okrajově, věnovali. Pro komparaci jsou ještě použitelné novější studie Miloslava Bělohávků a předbělohorském hospodářství pojednávaného města,⁶¹

stejně jako nepublikovaná diplomová práce současného mělnického archiváře Vladimíra Macha o městské kanceláři a správě v první polovině 70. let 16. století.⁶² Soustavný zájem autora předkládané práce již také přinesl několik dílčích studií.⁶³

1. 2.

ARCHIV MĚSTA MĚLNÍK A KOMPLEMENTÁRNÍ PRAMENY

Zájemce o studium raně novověkých dějin jednoho z věnných měst českých královen bude při prvních návštěvách příslušného okresního archivu asi poněkud zděšen. Pro předmět svého zájmu totiž nenajde téměř žádnou archivní pomůcku, která by mu jeho snahu usnadnila. Fond Archiv města Mělník zůstává dosud nezpracován – tištěný inventář není k dispozici a starší soupis městských knih, obsahující jen jejich názvy a často nepřesný chronologický rozsah, jej nemůže nahradit.⁶⁴ Existence spisového materiálu by pak bez dotazu na místní archiváře zůstala badatelům úplně utajena. Po jeho objevení a začtení se do něj však zděšení vystřídá nadšení, neboť v kombinaci s městskými knihami představují dochované spisy pro období třicetileté války pozoruhodný materiál. Dohromady několik tisíc folií jednotlivin i vázaných knih vypovídá o událostech a o životě v Mělníce v době válečných let s mnohými cennými detaily, dokumenty se navzájem doplňují a potvrzují. Jen co se městských knih týče, svými zápisy do období průkazně zasahuje jednadvacet knih nejrůznějšího obsahu. Konkrétně dvě knihy pamětní, čtyři kopiáře korespondence městské rady, ze sklonku války dva radní manuály, dále knihy domovní, kontribucí, patentů, testamentů, zápisů na vinice, dluhů, ale i pozemkové knihy městských poddaných z okolních vsí, protokol podací a registra vstoupení, obeslání a odkladů.⁶⁵ V době mého výzkumu byly nezvěstné kniha kontribuční z let 1638–1650 a bohužel také výtah z mělnických privilegií (Extractus privilegiorum) ze 16. a 17. století.

Patrně nejvíce informací přináší tzv. kopiáře, tedy knihy opisů korespondence městské rady.⁶⁶ Nejsou bohužel dochovány uceleně, chybí zvláště první polovina třicátých let, přesto poskytují vynikající přehled o tom, s kým město za třicetileté války korespondovalo a co bylo obsahem tohoto dopisování.⁶⁷ Autorem chronologicky (až na výjimky) vedených kopiářů byli radní písaři, z rukopisů se dá i poměrně dobře vysledovat jejich mělnické funkční období – své názory však mezi řádky projevili málokdy, s ich-formou se setkáme spíše výjimečně. Zato jsou kopiáře plné emocí ze strany města jako celku, většina listů adresovaná ve válečném období některému z úředníků, bez závislosti na tom, zda nižšímu či vyššímu, nese charakteristické fráze o zchuzeném a vylidňujícím se městě. Nejvíce zastoupeny (až dvěma třetinami) jsou nicméně listy do českých měst nebo různým vrchnostem ve věci pohledávek mělnických obyvatel, jichž se ujímala městská rada. Do kopiářů též byly zapisovány výhostní listy, které Mělničtí udělili svým poddaným, chtěli-li se usadit na jiném panství, stejně jako zachovací listy pro místní mladé rodáky, aby mohli získat obyvatelské

právo v jiném městě nebo v přespolním cechu. Značným problémem kopiářů je ale jejich mezerovitost. Zvláště pokud bylo město obsazeno nepřátelskou posádkou, nebylo do kopiářů zapisováno – jistě z pochopitelných důvodů přerušeni spojení mezi Mělníkem a neokupovaným územím.

Z pamětních knih do období třicetileté války zasahují dvě. První z nich, psaná od počátku 17. století po více než dvě stě let, již vzhledem k širokému záběru, znamenajícímu jen minimum údajů ze sledované doby, příliš upotřebitelná není. Obsah zápisů je velmi různorodý, oznámeními o koupi vinic počínaje a opisem listu české komoře ve věci převorem pšoveckého konventu chystané stavby pivovaru konče. Jednoznačně nejčastějšími zápisy jsou nicméně kvitance, vydané městu za odvedení kontribucí, šosu, berní aj.⁶⁸ Druhá pamětnice je mnohem sdílnější, o životě ve městě vypovídá mnohé. Počíná obnovou úřadu podkomořím v srpnu 1632 a následně o několik let překračuje horizont třicetileté války. Zápisy o obnovách městského úřadu bývají ostatně pravidelnou součástí pamětních knih a mělnická toto tvrzení jen dokazuje. Identická slova mají validitu i v případě jmenování městských rychtářů, cechmistrů, inspektorů a výběřích některých poplatků. Další zapsané údaje jsou nejširším spektrem informací – mj. o přestupcích a uvězněních ve městě (jejichž velmi častým pozadím byly dluhy a nactiutrhání), o rukojemstvích, o prodejích, o koupích či o postoupeních nemovitostí atd. Zajímavé jsou zápisy o nelegálním způsobu podnikání, jímž se někteří z obyvatel asi snažili řešit svou tíživou ekonomickou situaci. Poměrně málo časté jsou překvapivě zápisy o udělení městského práva, což je o to větší škoda, že samostatná kniha městských práv pro Mělník k dispozici není. Mnohé zato kniha vypovídá o pronájmech mělnických obecních mlýnů a o starostech, které s těmito nemovitostmi nájemci v době třicetileté války měli. Pamětní kniha rovněž obnáší zápisy o obesláních či naopak o přátelských porovnáních, o snahách získat zpět vojáky odcizený majetek i o údajné zradě mělnického souseda Adama Purkyně vůči městu. Mimořádnou cenu pro Mělník má jeden subjektivní zápis skutečně pamětního, až kronikářského rázu z let 1638–1639 o počasí a nebeských úkazech, o neúrodě a o moru, o mělnických obětech švédského vpádu aj., naneštěstí nenávratně ve svém dokončení poškozený.⁶⁹

Čistě úředního charakteru a nízké vypovídací hodnoty jsou tzv. registra vstoupení obeslání a odkladů, vedená pouze zkratkovitě. Byly jen doplňkem k radním manuálům s uvedením dat jednotlivých obeslání, ať již kvůli sporům, dluhům nebo neodvedeným kontribucím. Poskytují nicméně dobrý přehled o frekvenci těchto záležitostí.⁷⁰ De facto totéž platí o podacím protokolu, nabízejícím zápisy z Mělníka pro prvních jedenáct let třicetileté války.⁷¹ Kromě frekvence skýtají také poměrně značnou možnost získat přehled o délce jednotlivých sporů, o jejich počátcích i ukončeních. Ovšem jen výjimečně, většina sporů je zastoupena jen jedním podáním. Problematický je také ten fakt, že u některých zápisů ani není uvedeno, čeho se konkrétně podání týká, pokud má standardní podobu: datum, osoba x v příčině osoby y.

Zato radní manuály by byly vynikajícím zdrojem informací... kdyby se ve větší míře dochovaly. Bohužel se společně s dalšími dokumenty uloženými na mělnické radnici staly obětí zaznamenaného zcizení v době jednoho ze švédských

vpádů. Kromě manuálu z počátku druhého desetiletí 17. století se tak dnešnímu badateli nabízejí již jen dva z let čtyřicátých. Jejich údaje ale mají nesmírnou cenu – jsou totiž jedinečnou studnicí pro poznání toho, co se ve městě v oněch krizových letech řešilo, co zaměstnávalo mělnickou radu. Před ní se především projednávaly spory jednotlivých sousedů, jejich manželek a také manželů navzájem, víme i o sporech uvnitř rady. Rada následně stanovovala za takové počínání pokuty, buď finanční, nebo v podobě odnětí svobody, případně i kombinaci obojího. Zrovna tak zde přišly na přetřes kromě dluhů obecních i dluhy mělnických obyvatel a případná porovnání, oznamovaly se tu kupní smlouvy, odkazy, převody majetku, uzavírání manželství. Rada se zabývala krádežemi, stížnostmi, výhosty, udělováním městského práva i záležitostmi obecních poddaných, mj. jejich propouštěním na jiná panství. Jednou z priorit rady byl dohled nad náboženskými záležitostmi, zabývala se pochopitelně i emigranty, mj. rovněž případem muže, který chtěl odejít kvůli víře z města. I další paleta řešené problematiky byla široká – vypisování sbírek na vojáky a na jiné potřeby, jmenování a odvolávání z úřadů (zádušních úředníků, perkmistrů...), vybírání cla, zcizení obecního obilí, pronájem mlýnů, přijímání do města, vedení neoprávněných živností, opakovaná napomenutí řezníků kvůli prodeji špatného masa a pekařům kvůli nedostatečnému pečení chleba, přijímání zestárlých lidí do špitálu, nekorrektní vybírání finančních sbírek, napomenutí za nevhodné chování, urážky rady i jednotlivých sousedů, hygienická problematika. Po velkém požáru roku 1646, k němuž manuál skýtá mnoho podrobností, se stal prioritou, poněkud opožděnou, zostřený bezpečnostní dohled nad komíny a topeništi v domech. Zajímavé jsou zápisy týkající se povinností podruhů, z jiných zase vidíme starosti s děkany či s obstaráním kantora do mělnické městské školy. Že ani ve válečném období úplně neutichl stavební ruch, dosvědčují zápisy o opravě fortifikací, městských domů či o pořízení nového zvonu na chrámovou věž. Součástí zápisů byl mimo případných údajů o obnově rady také jakýsi docházkový list s poznamenáním nepřítomných radních, někdy se jednání odkládala, stejně jako jednotlivé záležitosti. Pokud byli ve městě vojáci, jednalo se nejvýše o jejich zaopatření a rada se scházela třeba i jen jednou za měsíc.⁷²

Z městských knih patří mezi současnými historiky vzhledem k možnosti studia každodennosti, vybavení domácnosti a rodinných struktur našich předků k nejoblíbenějším knihy testamentů a pozůstalostních inventářů.⁷³ Mělnické registrum kšaftovní z přelomu 15. a 16. století je dokonce nejstarší dochovanou městskou knihou.⁷⁴ Následné období ale zklame. Pro 17. století nabízí knihu testamentů a inventářů jedinou, která přitom neobsahuje žádný zápis z námi sledovaného časového prostoru.⁷⁵ Nicméně jsou zde odkazy majetku nebo soupisy pozůstalostí po třech mužích, s nimiž se již za třicetileté války v Mělníce setkáme. Jedná se o primase a pozdějšího císařského rychtáře Jakuba Hamáka z Mühlbachu (zápis z roku 1693), o Augustina Šolce (1676), rovněž svého času primase, a o předního měšťana Mikuláše Brandejského (1663). Zvláště dopodrobna rozepsaný inventář Šolcovy pozůstalosti prokáže, že generalizujícím způsobem obecně proklamovaná chudoba městských domácností v poválečném období není příliš podložená. Pravdou je, že většina zaznamenaných předmětů

byla Šolcem i jeho dvěma kolegy asi shromážděna až v poválečném období, což vypovídací hodnotu o mělnické domácnosti za třicetileté války značně snižuje. Jak několik takových vypadalo, bude naštěstí možno poznat díky inventářům dochovaným v rámci spisového materiálu.

Sledovat zadlužení města umožňuje mj. kniha obecních dluhů, založená při nákupu deskového statku Dolní Přívory mělnickou obcí.⁷⁶ První folia jsou také bez výjimky věnována splácení dluhů za tuto nemovitost, a dokazují tudíž i naznačenou tezi, že některá města byla velmi zadlužena již v předbělohorském období. Od vypuknutí stavovského povstání přistupují výpůjčky na jiné účely, třeba na opravy hradeb, následně závratně šplhají v souvislosti s výdaji na ustavičně ve městě pobývajících vojáky a jejich potřeby. Kniha zároveň podává přehled o dlužících, na něž se měla vztahovat císařská rezoluce o zrušení městských dluhů učiněných v době stavovské rebelie. Jsou tu také opisy smluv, jimiž Mělničtí nějaké nemovitosti získali nebo naopak prodali. Součástí knihy jsou překvapivě i podklady pro berní rulu, informující o jménech jednotlivých hospodářů ve městě (osedlých i neosedlých) a o počtu těch na předměstí a v obcích vsích.⁷⁷

Na otázku, jakými proměnami v Mělnice prošla držba nemovitostí, může poskytnout odpovědi domovní kniha.⁷⁸ Lze v ní pozorovat vývoj cen, fluktuaci obyvatelstva, jeho kupní sílu, projevující se výší finančního závadku a schopností splácet stanovené částky, dále příchody nových sousedů, topografii a lukrativnost jednotlivých míst ve městě (náměstí versus prostor u Labské brány), odrážející se v cenách nemovitostí, stejně jako poškození jednotlivých domů, ať již živlem či vojáky. Tato kniha je zároveň důležitým pramenem k výzkumu mělnických elit, které si mohly dopřát koupi jak více domů ve městě a na předměstí, tak i chalup v jeho okolí, jež využívaly ke svému podnikání. Domovní kniha rovněž poskytuje obraz poškozeného města po saském a švédských vpádech i po požáru roku 1646 – označuje spáleniště, zbořeniště a poustky, a podává přehled o tom, jak Mělničtí své město znovu postupně budovali. Některé domy jsou v knize blíže popsány uvedením svého příslušenství (sladovna, štěpnice, zahrada apod.). V neposlední řadě poskytne domovní kniha informace o nemovitém majetku, který v Mělnice zanechali odcházející náboženští emigranti. Uvedený pramen je vhodné doplnit studiem knihy domovních trhů mělnických poddaných z Podolí, Okrouhlíku a Kozlova. Ta byla založena na příkaz císařského rychtáře Sideria roku 1635, retrospektivně se však zabývá i záležitostmi až o dvě desetiletí staršími.⁷⁹ Ve zmíněných příměstských vsích vlastnili nemovitosti i přední mělničtí měšťané a kniha navíc obsahuje i velmi podrobný inventář jedné zdejší domácnosti.

Stejně jako domů si Mělničtí cenili vinic. Neocenitelným zdrojem informací pro jejich držbu a pro mělnické vinařství za třicetileté války je kniha viniční ze 17. a první poloviny 18. století. Dochovaný exemplář starší knihy z let 1542–1605 se stal nedávno námětem pro diplomovou práci na ústecké fakultě.⁸⁰ Mladší kniha umožňuje sledovat vývoj držby jednotlivých vinic během třicetileté války, udělat si představu o majetku zdejších nákladnických elit i méně zámožných domácností, komparovat cenové výkyvy. Zajímavé bude zaměřit pozornost na

koupěschopnost Mělnických ve víru válečných strastí. Sice výrazně klesla, úplně se ale nevytratila, byť se hotovostní platba stala spíše raritou. Leccos kniha vypovídá také o životě ve viniční usedlosti a o jejím obyvatelstvu.

Jakým způsobem byly v Mělnice uzavírány svatební smlouvy, manželská zadání, majetková a jiná porovnání (zvláště sporů), pojištění dluhů, zhotovovány poslední vůle a další smlouvy, nechává nahlédnout kniha kontraktů.⁸¹ Někde jsou součástí i popisy majetku, nejen nemovitého, ale i movitého, které dokládají luxusní předměty a klenoty v mělnických domácnostech ještě na sklonku dvacátých let 17. století. Zaznamenané spory jsou nejrůznějšího rázu, od újmy na zdraví přes utržení na cti až po spor kvůli žlabu, který měl poškozovat sousední nemovitost. Jakou cenu mělo lidské zdraví a případně i život, pozorujeme při smlouvání částek v případě zabití nebo zranění s trvalými následky. Mělnická kontraktní kniha má ale ještě jednu důležitou dimenzi. Jedná se o vynikající pramen pro studium sociálních vazeb, stanovením příbuzenství mezi mělnickými obyvateli počínaje a jejich vzájemných přátelských vztahů konče.

Dochovaný mělnický spisový materiál nemá archivní pomůcku být jen jedinou, ale zato byl již před lety částečně vytríděn do ucelených a chronologicky seřazených fasciкул dlouholetým městským archivářem Josefem Stáhlíkem.⁸² Stáhlík se spisy a knihami poctivě pracoval, po celou dobu svého života si pečlivě vypisoval poznámky, které tematicky třídil, podobně jako jeho předchůdce Karel Zamastil.⁸³ Zanechal po sobě úctyhodnou pozůstalost, jednak uloženou v Památníku národního písemnictví na Strahově,⁸⁴ jednak v samotném mělnickém okresním archivu. Jeho výpisky dosud velmi dobře poslouží každému začínajícímu zájemci o mělnické dějiny, nebo i tomu, kdo potřebuje informace rychleji, než by je mohl získat detailním studiem primárních dokumentů. Výpisky šetří čas už tím, že jsou mnohdy pojaty regestově. Vzhledem k úhlednému Stáhlíkovu písmu o prolomení paleografických problémů nemluvě. Velmi záslužné setřídění spisového materiálu pramenilo i ze Stáhlíkova velkého zájmu o třicetiletou válku. Stáhlík do nadepsaných přebalů vložil více než tisíc dokumentů, čímž v rámci městského archivu vytvořil zvláštní složku. Pročíslována byla teprve v nedávné době Václavem Lojkou a současným mělnickým archivářem Vladimírem Machem, podle jehož informací se ale po dokončení inventarizace stane součástí veškerého dochovaného spisového materiálu v archivu města Mělník. Nadpis této složky zní Militare, ale je na místě podotknout, že se nejedná o materiál čistě válečného rázu, ale o téměř veškerou dochovanou městskou spisovou kancelář z uvedeného období.⁸⁵ Pro mnou sledované období let třicetileté války se jedná o folia 1635–1895 a 3949–4845, tedy celkem o 1 158 folií. Časově počíná sledovaná část 1. dubnem 1619 a končí 23. prosincem 1648.⁸⁶

Mělnická militare bychom mohli rozdělit v první řadě na úřední korespondenci a na ostatní dokumenty. Korespondenci je dále možno rozčlenit na převažující přijatou a na méně početnou odeslanou, reprezentovanou zvláště kopiemi nebo koncepty, někdy ale i originály.⁸⁷ To když se do města vrátila s odpovědí původního adresáta. Z hlediska mělnických příjemců by se dalo členit dále na dominující městskou radu a na jednotlivé městské představitele, v první řadě ovšem primase a císařské rychtáře, případně i na další subjekty (mj. záduší).

Nezanedbatelnou část tvoří také korespondence, která byla určena vyššímu celku, pod nějž Mělník příslušel, mj. královským městům či místům odvádějícím kontribuci v Litoměřickém kraji. V takových případech dorazilo jedno vyhotovení dokumentu i do města nad soutokem Vltavy a Labe. Jedná se např. o císařské mandáty, nařízení české komory či kanceláře, některého z nejvyšších úředníků či celého jejich sboru, v době stavovského povstání direktorů. Mezi ostatními dokumenty, které nemají charakter korespondence, hrají prim různé rejstříky a kvitance, podávající svědectví o těžké realitě města válečné doby.

Zaměříme-li se na výzkum adres, dostaneme obrázek toho, s kým město v době třicetileté války nejvíce korespondovalo. Na prvním místě to byla česká komora, přímo nadřízená Mělníka jakožto královského věnného města. Odsud byly radním směřovány zvláště císařské příkazy, do komory byly zase adresovány vyúčtování městských výdajů, berních odvodů, mimo to i stížnosti na vojáky, prosby o jejich přeložení i prosby o úlevy v naddimenzovaných kontribučních a jiných povinnostech. Nic, co se týkalo financí a hospodářství, nemohlo být bez rozhodnutí komory uskutečněno. Svým významem byli na druhém místě oba litoměřičtí hejtmané. Vzhledem k poloze Mělníka na úplném pomezí dvou českých krajů je v městském archivu početně zastoupena i korespondence s hejtmany boleslavskými. Do Litoměřic byly z celého kraje, tedy i z Mělníka, odváděny kontribuce a bylo zde i krajské proviantní skladiště. Rovněž s jeho nadřízeným, tzv. proviantmistrem, byl Mělník v častém písemném styku, ať již se to týkalo odvodů do skladiště nebo naopak příjmů z něj. Úkolem krajských hejtmánů byla správa kraje a s tím souviselo stanovování velikosti kontribuce na základě příjmů města nebo panství. V Mělníce tak během válečných let upravovali jeho povinnosti podle aktuálního počtu osedlých nebo podle ekonomické situace, kolísající v závislosti na úrodě vína nebo úplně zdecimované po nepřátelském vpádu či příliš dlouhém pobytu císařských oddílů. Význam a rozsah korespondence Mělníka s litoměřickými hejtmany narostl ve 30. a 40. letech, kdy se oblast severně od Prahy stala nepřetržitým manévrovacím prostorem mnoha evropských vojenských těles. Průchody a zaopatřování vojáků se staly nevyčerpatelným námětem jejich vzájemných listů.

Snad nejpočetněji je zastoupena korespondence Mělnických s jinými českými městy, nejvíce přirozeně s nejbližšími královskými. Mezi Mělníkem a těmito městy pendlovali jízdní poslové, doručující jedněm od druhých nejčastěji zprávy o pohybu nepřátelských a císařských armád. Zprávy si byly velmi podobné – začínaly tím, že se jedni doslechli o uskutečňovaném nebo chystaném vojenském přesunu či o nepřátelské akci a žádali své protějšky obratem o bližší informace se slibem, že v případě potřeby oni zase poslouží podobně jim.⁸⁸ Kromě uvedeného se vzájemná korespondence Mělníka a dalších měst týká i jiných záležitostí, třeba pohledávek měšťanů na měšťany přespolní⁸⁹ nebo zprostředkovávání různých informací.⁹⁰ Typově nejpodobnější korespondenci Mělníka s městy bylo jeho dopisování s komorními a vrchnostenskými správci z bližších i vzdálenějších panství.⁹¹ Pokud se opět nejednalo o vzájemné informování, potom šlo velmi často o zpětné vydání nějakého majetku z jim svěřeného panství, ať již z přímého,

třeba z panského dvora, nebo ze jmění poddanského, zcizeného vojáky. Na největší známou vzdálenost v takovéto záležitosti (jednalo se o krávu ukradenou jednomu poddanému a později poznanou mezi dobyt看kem jednoho ze zdejších měšťanů) psal Mělnickým plaský opat.⁹² Správci panství v Litoměřickém kraji také s Mělnickými korespondovali ve věci dodávek kontribucí, které krajští hejtmani určili k dodání do města na zaopatření tamní posádky nebo dočasně ubytovaného vojska. Naopak téměř vymizela vzájemná obvinění poddaných, v porovnání s každodenní realitou jistě malicherná, a žádosti o povolení sňatků mezi poddanými. V předbělohorském období se přitom v obou případech jednalo o velmi běžné záležitosti.

Značné množství listů směřovali svým představitelům samotní mělničtí obyvatelé a obecní poddaní z okolních vsí, mlýnů či dvorů a z deskového statku Dolní Přívory. V drtivé většině se v době třicetileté války jednalo o vyúčtování a o nářky na zátěže v podobě vojáků a kontribucí, které překračovaly jejich finanční možnosti. Žádali o různé úlevy, výjimky a doporučení. Díky jejich listům známe situaci v mnoha jednotlivých domech, do nichž byli vkládáni na ubytování vojáci, a to zdaleka ne jen v případě, že se jednalo o nekatolického hospodáře. Takto postižení obyvatelé pak svým radním předkládali vyúčtování toho, co na nevtaně hosty během jejich pobytu vydali. Postižení ovšem nebyli pouze obyvatelé města. Např. nájemci obecních mlýnů žádali o odklady plateb, i proto, že do válkou poničených budov a jejich příslušenství museli investovat vlastní peníze.⁹³ Příklad poddanské korespondence dobře reprezentuje žádost zestárlého tuhaňského hospodáře, který přišel skrze vojenský útisk o celý svůj majetek a prosil proto o tzv. fedrovní list, díky němuž by mohl mezi lidmi vyžebrať kus chleba.⁹⁴

Kromě již zmíněných úředníků a jednotlivců ze šlechtického stavu byli nejčastějšími korespondenčními partnery Mělnických představitelů některých dalších úřadů. Několik listů do Mělníka adresoval český místodržící Karel z Lichtenštejna, výhradně však ve vojenských záležitostech, jako ve věci dodání sanytru na výrobu střelného prachu do Prahy či potahů tamtéž. Častěji do písemného styku přišli v rámci svého úřadu podkomoři věnných měst českých královen. Právě jim, případně i hofrychtěři věnných měst, Mělničtí adresovali nejčastěji své žádosti o přímluvu na příslušných místech. Možná ještě častěji byli Mělničtí v kontaktu s představiteli úřadů, které měly na starosti zásobování. Kromě samotného správce císařského proviantního skladiště přímo u nich ve městě to byli vrchní polní proviantmistr, litoměřický krajský proviantmistr a jeho nadřízený, český generální proviantmistr. Obsah jejich vzájemné korespondence je zřejmý, i zde přitom byly urgencye ze strany proviantmistrů běžným jevem. Překvapivě málo listů přišlo, respektive se v archivu dochovalo, od generálních českých komisařů. Rovněž větší počet listů by se očekával od majitelů mělnického zámeckého panství Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka a ve druhé polovině 40. let od Heřmana Černína z Chudenic. Pozoruhodné je, že Černín, byť vlastník mělnický zámek nepoměrně kratší dobu než Slavata, s Mělnickými komunikoval častěji. Snad měl se svými městskými sousedy lepší vztahy, což dokazuje i jeho snaha pomoci,⁹⁵ nebo nebyl tak vytížen jako úředně přetíženy Slavata.

Poslední výraznou skupinu adresátů a odesílatelů mělnických militare představují důstojníci a vojenští úředníci, na předních místech komisaři jmenovaní k doprovázení jednotlivých sborů, nebo plukovní pokladníci a furýři. Vojenští komisaři nejčastěji dopředu avizovali, že se do Mělníka chystá jistá vojenská jednotka, a udávali počet přichozích vojáků, případně i, pokud to věděli, jak dlouhý bude jejich pobyt. Účelem bylo, aby se Mělničtí stačili včas zásobit potřebným proviantem na příděly pro ozbrojence. Neméně častá korespondence byla vedena s veliteli těchto oddílů, ať už se jednalo o stížnosti na chování jejich mužů, nebo naopak o stížnosti a urgence od velitelů na Mělnické kvůli jejich pozdním nebo neúplným dodávkám. Záležitosti proviantu a finančních odvodů s městskými představiteli většinou řešili zmínění plukovní furýři a pokladníci. Nejvyššími vojenskými představiteli, se kterými Mělničtí přišli do pravidelnějšího písemného styku, byli vojenští velitelé Čech, nicméně např. v posledním roce konfliktu psali svou žádost o snížení kontribucí po vložení švédské posádky do jejich města dokonce Königsmarckovi.⁹⁶ Ve městě se ostatně zastavilo či přímo přenocovalo i několik příslušníků důstojnické špičky císařské armády.

Z nekorespondenční části mělnických militare bych vyzdvihl zvláště tři typy dokumentů – kvitance, rejstříky a osvědčení o stavu města či jeho nemovitostí (byť mohly být i zasílány, za korespondenci je nepovažuji). Kvitance nejčastěji pro Mělnické zhotovovali plukovní pokladníci nebo furýři, někdy ovšem i velitelé sami. Svým podpisem a případně i pečetí stvrzovali, že od města získání těchto naturálií nebo hotovosti na zaopatření vojáků. Za účelem získání těchto naturálií a hotovosti se ve městě a v jeho vsích konaly sbírky, o nichž nejlépe vypovídají tzv. registra alias rejstříky. Pro Mělník se jich a nejrůznějších drobnějších účtenek dochovalo úctyhodné množství, takže mimo jiné umožňují sledovat demografickou situaci města de facto po celé období války, napovídají rovněž leccos o zámožnosti jednotlivých sousedů nebo o stavu jejich domů. Rejstříky nebyly vyhotovovány jen za celé město, sepisovali je i jednotliví obyvatelé města a posílali svým zastupitelům s nadějí na proplacení výloh.⁹⁷ Kromě výdajů na pobývajících vojáky se jednalo také o sbírky na pravidelné kontribuce nebo na vyzbrojení jednoho či více vojáků městem.⁹⁸ Osvědčení o stavu města nebo jeho nemovitostí si město opatrovalo pro berní účely, mělo-li pocit, většinou oprávněný, že bylo postiženo vojáky nebo živlem natolik, že nemohlo dostát svým povinnostem. Oslovovalo tehdy dvě osoby rytířského stavu, sídlící v blízkém okolí, které se za účelem sepsání požadovaného dokumentu vydávaly situací očitě spatřit. Bylo-li zapotřebí, opatrovali si tito muži výpovědi hodnověrných svědků, ty pak společně se svým míněním sepsali, podepsali a zpečetili.⁹⁹ Součástí fasciklu s dokumenty z roku 1640 je rovněž vytríděná složka s názvem Militare-Purkyně. Obsahuje čtyřicet položek, které počínají 21. dubnem a končí 7. lednem 1641, několik listů není datováno.¹⁰⁰ Archivář Stáhlík do ní vyčlenil veškerý spisový materiál týkající se kauzy mělnického měšťana Adama Purkyně a kozlovského rychtáře Jana Kohouta, kteří měli v roce 1639 zradit a pomoci Švédům.

Z dalších zdrojů zaslouží primární zmínku fond Stará manipulace v Národním archivu v Praze. Fond sice není při současném členění roztríděn na dříve striktně oddělené záležitosti královského věnného města a komorního zámeckého panství, to na jeho zásadnosti ale nijak neubírá.¹⁰¹ Obsahuje většinou záležitosti, které svým významem přerostly úzký mělnický prostor a dostaly se k vyřizování do české dvorské kanceláře nebo komory. Samozřejmě to byly kauzy některých mělnických exulantů, či ještě lépe řečeno majetků, které po nich zůstaly a o něž komora měla eminentní zájem. Unikátní je dochování několika kusů rodinné korespondence mezi emigranty a jejich v Mělnice zůstávajícími příbuznými.¹⁰² Nic podobného není k dispozici dokonce ani v celém městském archivu. Ve Staré manipulaci uvízly také pohledávky různých lidí vůči Mělnickým, u kterých se nemohli dovolat, načež se obrátili na vyšší instance. Zrovna tak táhnoucí se spory nebo pravidelné spory zámeckého hejtmána a následně i zástavního pána Jakuba Horčického s městem. Týkaly se např. financování stravy pro mělnickou školu a špitál – stejný spor se do komory ostatně dostal i v době, kdy byl zástavním majitelem zámku Vilém Slavata. Velmi obsáhlé jsou záležitosti mělnických obecních dluhů a také záležitosti kolem Čtyřkolského mlýna, z něhož měl plynout nájem pražským jeptiškám. Bez svolení komory nemohli zadlužení Mělničtí ze svého obecního majetku nic prodat, proto se do ní dostaly i záležitosti veškerých uskutečněných a neuskutečněných prodejů. Součástí fondu je rovněž jedinečný inventář hlavního mělnického kostela a fary, zhotovený po smrti posledního kališnického děkana. Dostala se sem také kupní smlouva mezi Mělníkem a direktory na pšovecký klášterní statek. Jeden z kartonů přímo obsahuje záležitosti mělnických císařských rychtářů, jiný záležitosti škod ve městě a na jeho majetku, mj. těch způsobených mrazem na okolních vinicích, další karton okolnosti opakované stavby provizorního dřevěného mostu přes Labe za účelem přesunu vojenských jednotek. V rámci jiné složky Staré manipulace se dochovaly ještě další prameny mělnické proveniencí.¹⁰³

O zbývajících použitých pramenech se zmíním již jen stručně. Rovněž v Národním archivu nabídne doplňující informace o průběhu rekatolizace v Mělnice fond Archiv pražského arcibiskupství.¹⁰⁴ V podkomořském úřadu věnných měst je k nalezení kniha, která poskytuje téměř úplný přehled o složení mělnických městských rad v posledním desetiletí třicetileté války.¹⁰⁵ Několik jednotlivin z doby třicetileté války je uchováváno v topografické sbírce Archivu Národního muzea.¹⁰⁶ Pro komparaci jsou vhodné některé dokumenty z fondu Velkostatek Mělník v litoměřickém oblastním archivu, zvláště ty, které se týkají vinařství. Do fondu mělnického zámeckého velkostatku ovšem doputovala i gruntovní kniha skuhrovského statku, patřící původně do městského archivu,¹⁰⁷ a archivní dokumenty někdejšího augustiniánského kláštera v Pšovce.¹⁰⁸ Pro výzkum demografie a sociálních vztahů se nabízejí v pražském oblastním archivu dvě nejstarší mělnické matriky.¹⁰⁹ Překvapivě skromná jsou časově potřebná melnicensia v jindřichohradecké pobočce třeboňského oblastního archivu, která k této studii nemohla být pro svou minimální obsažnost a vyprávěcí hodnotu využita.¹¹⁰

1. 3. METODOLOGIE A TEORIE HISTORICKÉ VĚDY SE ZŘETELEM K UCHOPENÍ TÉMATU

Historie dnes již dávno není jednolitým směrem v procesu poznávání, komentování a interpretování toho, co se událo, a stejně tak lze jistě souhlasit s názorem, že historik by měl být poznán podle metod, kterých používá při své reflexi minulosti.¹¹¹ Metodologické inovace jsou v české historiografii záležitostí poměrně mladou, dá se říci, že nejméně do poloviny minulého století v ní vládla pozitivistický směr, vyznačující se silně faktografickým a deskriptivním pojetím s akcentem na chronologii a na výklad politických dějin, jež tvořili velcí muži. Ve vleku názorů předního historika 19. století Leopolda von Ranke byly socio-kulturní dějiny naprosto marginalizovány a důraz položen na výzkum archivních pramenů, teprve na sklonku jeho století došlo alespoň k nárůstu zájmu o dějiny hospodářské.¹¹² Ani dnes není pozitivismus mrtvý, někteří historikové se k němu hlásí otevřeně, jiní možná nevědomě, věrna mu zůstává i většina speciálně neškolených regionálních badatelů. Rovněž v celé řadě nejnovějších českých prací o dějinách měst či o událostech a postavách třicetileté války lze sledovat pozitivistickou deskripci.¹¹³ Nedomnívám se sice, že by takovýto postup byl zcela zavrženíhodný, jistě má i své klady a příznivce (rozhodně v řadách čtenářů ano), nicméně nelze nevidět, že pozitivistický přístup nemůže nabídnout zodpovězení moderní historiografii kladených otázek z oblasti dějin kultury, společnosti, každodennosti či mentalit.¹¹⁴

První kroky právě ve výzkumu dějin mentalit podnikli v meziválečném období historikové seskupení kolem francouzské revue „Annales“,¹¹⁵ navazující na již dříve formulované požadavky objektivního společenskovedního výzkumu. Z nich etablovaná škola (či lépe řečeno hnutí) se ve své první existenční fázi hlavně snažila narušit nadvládu pozitivismu a zvolila k tomu analytické a problémově orientované pojetí historické problematiky s cílem představit komplexní spektrum dějin lidské činnosti za užití interdisciplinární spolupráce, zvláště se sociologií, antropologií, geografii, psychologii či ekonomikou, ale i s dalšími vědními obory. Historie pro tuto školu již nebyla chronologií událostí a vršením faktů: dosud dominující politické dějiny se jí staly jen jakousi slupkou, pod níž hodlala proniknout a nalézt zde to podstatné a stálé, za což byly z počátku považovány v první řadě sociální a ekonomické procesy. Stoupenci „Annales“ si ale současně byli vědomi, že to, co bývá považováno za fakt, je vlastně produktem vlastního historického výzkumu, a to jej určitou měrou také relativizuje.¹¹⁶ V mnoha směrech modelovou se stala po léta přepracovávaná monumentální disertace Fernanda Braudela o civilizaci v prostoru Středozemního moře. Tři hlavní cíle jeho knihy by bylo možné aplikovat de facto na jakoukoli civilizaci, i na pouhou komunitu velikosti Mělníka. Prvním je výzkum dějin člověka v jeho vztahu k životnímu prostředí, druhým analýza dějin hospodářských, sociálních a politických struktur, třetím interpretace dějin událostí.¹¹⁷ Braudel tak k dosavadním badatelským polím „svého“ hnutí přidal dějiny civilizace a přírodního

prostředí. Ostatně byl to také on, kdo pro čas zavedl termín „dlouhé trvání“ (la longue durée)¹¹⁸ a nastolil problematiku zeměpisné a biologické podmíněnosti lidské existence. Historický výzkum poté začal být orientován na dějiny sexuality, výživy, chorob, smrti, rodinných vztahů apod. Nutně muselo dojít i na lákavou problematiku lidské mentality, která nevědomě určovala chování lidí, aniž by jimi přítom byla vůbec odhalena. Nicméně, bez její analýzy nebylo možno lidské jednání pochopit. Již Febvre zavedl termín „mentální výbava“ pro „pocity a nevědomé přístupy, které spojují lidi dané doby a dané kultury“.¹¹⁹ Zrovna tak je ale i odlišují a vzdalují, ať již v chápání světa, boha či sebe sama.¹²⁰ Studium dějin mentalit vedlo k zájmu o lidskou každodennost a o problematiku s ní spojenou. V souvislosti s tímto rozšiřováním badatelského pole se pak pochopitelně rozšiřovala i pramenná základna. Zřetelný zde byl především přechod od normativního materiálu k alternativám, na prvním místě narativním a ikonografickým pramenům. A nový přístup také vedl k novému výkladu již dříve pojednaných „velkých“ událostí a jevů. Česká veřejnost se s pracemi stoupců hnutí Annales širě seznamuje až v poslední době, přičemž ta odborná se jimi nadále nechává inspirovat.¹²¹ Dodejme jen, že po druhé světové válce se hnutí institucionalizovalo a jeho metodologie se stala směrodatnou (což už samo o sobě vedlo k tomu, že se vůči ní vytvořila opozice), ale po několika málo dalších desetiletích se roztříštilo.

Do českého dějepiscectví začaly metodologické inovace pronikat zvláště v době, kdy mu ještě dominovala marxistická metodologie historického materialismu, v souvislosti s otevřenějším politickým prostředím 60. let minulého století. Prvořadým zdrojem podnětů se stalo ono francouzské hnutí a rovněž strukturalisticky, případně sociologicky zaměřené bádání.¹²² Strukturalistické nazírání, považující člověka za nositele dějin a zaměřující se výrazně na výzkum hospodářských otázek, rozhodně přineslo nezanedbatelné podněty, ale jeho bezvýhradná aplikace na dané téma by dle mého názoru nebyla vhodná. Výsledkem by nutně byla málo čtivá, příliš scientistická a kvantifikující práce s množstvím abstraktních pojmů, tabulek a grafů. Odmítnutí ale platí i vyloženě narativnímu pojetí, které je sice módní, ale kromě adekvátních pramenů vyžaduje i nanejvýše opatrné zacházení.¹²³ Za základní metody k uchopení tématu proto budu volit jiné, s cílem dosáhnout za pomoci sociologických a antropologických podnětů interdisciplinárně pojatého obrazu zkoumané společnosti s mnoha propogografickými sondami.

Doslova v posledních desetiletích se právě v souvislosti s rozšiřující se interdisciplinarní a problémově orientovaným bádáním v historii zformoval nový výzkumný směr – historická antropologie. Její stoupenci si za základ historické analýzy vzali konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením a cítěním a soustředili se na jeho kulturně sociální podmíněnost v časových proměnách, čímž se odklonili od dosud převládajícího strukturálního pojetí dějin.¹²⁴ Historicko-antropologické studie pochopitelně vzbudily zájem nejen odborné veřejnosti, ale i laiků, jelikož jim zpřístupnily kromě racionálního jednání jejich předků také jejich pocity, emoce, nálady či privátní sféru, aniž by opomíjely dějinnou problematiku tradiční. Již z toho je zřejmé, jaké typy historických dokumentů

se dostaly do popředí – prameny osobního charakteru, ego-dokumenty,¹²⁵ což je ostatně signifikantní jev rovněž pro současnou českou historiografii. Takové prameny pochopitelně skýtají plastičtější pohled, vypovídají o životě konkrétních lidí, o jejich subjektivním pojmání reality, o sociální praxi. Vzhledem k důrazu na odlišování jednotlivců podle pohlaví se do popředí dostaly rovněž *gender studies* (dějiny rodu), řešící zvláště specifickou otázku úlohy ženy v dějinách.¹²⁶ Zjednodušeně řečeno by se dalo říci, že historická antropologie se coby nová metodologie stala platformou pro výzkum dějin každodennosti a kultury, které také jsou její hlavní odbornou náplní.¹²⁷ Nesoustřeďuje se ovšem na faktografii a deskripci, ale na interpretaci a na analýzy, které se pokouší spojit s narativním způsobem podání dějin. Kulturu přitom nevyčleňuje ani z kontextu politického a ekonomického či jakéhokoli jiného, když se zaměřuje na dešifrování komplexních vztahů mezi determinujícími strukturami a praxí subjektů, stejně jako na vytvoření instrumentáře, pomocí něhož by mohl historik své společnosti zprostředkovat poznání cizí kultury.¹²⁸ Historická antropologie může pracovat s různými sociálními vrstvami (volí však většinou ty nižší) a snaží se u nich postihnout jejich vnímání životního prostředí a prvků, které je obklopují, přičemž jedince na rozdíl od strukturalismu povyšuje na spoluvůrce dějin. Podle tohoto nového historického směru by tedy bylo možné město pojímat jako specifickou sociální skupinu s vlastní historickou zkušeností, a tudíž i s vlastními dějinami. Problémem je to, že k postižení jeho subjektivní zkušenosti by bylo zapotřebí nemalého množství vhodných pramenů, které mnohdy nejsou k dispozici, což platí i pro Mělník.

Podobné potíže vyvstanou rovněž při snaze aplikovat na téma metodologii mikrohistorickou.¹²⁹ V té sice jde o lokální historii, ale o takovou, která sama o sobě není účelem, stoupenec mikrohistorické metody totiž nevidí lokální dějiny jako dějiny jednoho uzavřeného (a odlehlého) společenského systému, ale jako prostředek ke kvalitativnímu přezkoušení platnosti a omezené vypovídací schopnosti centristických a makroskopických perspektiv poznání na jasně ohraničeném a definovaném pozorovacím poli. Cílem je kromě odhalení dosud „neviditelných“ faktorů především „v detailních dějinách jednotlivých životních osudů přijít na stopu více či méně spektakulárních událostí a jednání, malých všedních příběhů, nábožensko-kulturních představ a zaujímaných pozic, ale také předmětů materiální kultury a jejich začlenění do lokálních poměrů, stejně jako dějin obsáhlých souvislostí“.¹³⁰ Jistě, základ je tedy odpovídající – Mělník byl a je malým prostorem, samostatnou sociální skupinou i transparentní jednotkou, na níž by bylo možné demonstrovat prostupování empirických oblastí a odhalovat autentické aspekty dobového života, chybí k tomu však opět to nejpodstatnější: odpovídající prameny. Lze souhlasit s Richardem van Dülmenem, že to je hlavní problém mikrohistorie a že jejím nejčastějším podnětem je pouze náhodné objevení potřebných dokumentů.¹³¹ Na druhou stranu je rovněž faktem, že potřebné údaje lze objevit i při pozorném čtení zdánlivých marginálií na místech, kde by nebyly očekávány, zbývá „jen“ tyto rozpoznat a korektně interpretovat. Mikrohistorie,¹³² u jejíhož zrodu stála dnes již klasická kniha italského historika o furlanském mlynáři,¹³³ je praktickým přístupem s rozmanitými

teoretickými přístupy. Byla vlastně reakcí na „příliš vědecká“ pojednání a snahou o návrat k naraci, založenou na poznání člověka jako aktivního jedince a usilující o rekognoskaci jeho činů, chování, emocí apod.¹³⁴ Oproti makroanalýze se zmenšuje měřítko výzkumu, takže nejdůležitějším předpokladem úspěšného zvládnutí se musí nejprve stát detailní, doslova mikroskopická heuristika. V ní pak sehrává nezastupitelnou roli prosopografický výzkum sociálních sítí, analýza matrik a dalších archivních materiálů s cílem rekonstrukce rodin a zodpovězení demografických a sociálních otázek, které mohou nabídnout jiné než dosud paradigmatické závěry (mj. o proměnách mezilidských vztahů). Díky mikrohistorii se spoluvůrce dějin stali také obyčejní lidé.¹³⁵ Mikrohistorická metoda by se tedy měla stát jednou ze zásadních při následném zpracovávání dílčích otázek o struktuře sledovaného městského organismu. Není pochyb, že pro výzkum menších sídelních jednotek se jedná o metodu nanejvýše vhodnou,¹³⁶ umožňující postižení každodenních skutečností, souvislostí a strategií určité sociální skupiny,¹³⁷ což při aplikování makroanalýzy není reálné. Cílem je také postižení subjektivních duševních stavů, tolik lákavých třeba právě ve městě za třicetileté války. Upravené známé rčení jednoho historika a etnologa by tak mohlo znít, že stoupenec mikrohistorie nebude bádát o městě, ale ve městě.¹³⁸ Jsem si přirozeně vědom toho, že zachycení autentické reality je však jen zbožným badatelovým přáním, že se může nejlépe podařit této se přiblížit, a že je tudíž nutná opatrnost při interpretaci.¹³⁹ Navíc je tu nebezpečí nedostatečné reprezentativnosti i zjednodušujícího ilustrativního pohledu.¹⁴⁰ Pojmout mělnické téma výlučně mikrohistoricky není možné – nejen kvůli oněm nebezpečím, ale především kvůli pramenným determinantům.

Vzhledem k dosud řečenému by tedy předkládaná studie chtěla být určitým kompromisem mezi pojednanými moderními metodami (historickou antropologií a mikrohistorií) a komparativní historií s využitím poznatků dějin každodennosti a mentalit i s akcentováním interdisciplinárních výzkumů, zvláště na poli historické demografie a sociologie.

1. 4. STANOVENÍ OTÁZEK, STRUKTURA PRÁCE

Cílem práce bude podat odpovědi na otázky k vybrané problematice menšího královského města ve středních Čechách v úzce vymezeném časovém prostoru krizové a v mnohém zásadní doby mezi roky 1618 a 1648, samozřejmě při zohlednění předválečných i poválečných vývojových aspektů. Je nicméně nutno na tomto místě podotknout, že studie bude značně limitována stavem dochování pramenů. Přestože je mělnický městský archiv zachován ve velmi dobré míře, jelikož jej na rozdíl od archivů jiných českých měst nepostihly rozsáhlé skartace, o jeho celistvosti lze stěží hovořit – nejsou v něm zastoupeny některé důležité typy dokumentů a městských knih. Struktura předkládané studie proto vychází

z toho, co je badateli k dispozici, a tomu také odpovídají stanovené cíle. Ty nejdůležitější se v podstatě shodují s jádrem tří hlavních kapitol.

Prvním je výzkum mělnického městského organismu a jeho analýza. Předcházet mu bude definování pojmů, pojednání o životních podmínkách města dané éry a o komunikační síti, do které byl tehdy Mělník začleněn. Zde by se měla rovněž promítnout regionální specifika, odlišující pojednávané město od ostatních českých královských měst, ale současně by se tu také měly vyrýsovat prvky, s nimi jej spojující. Rozhodně odlišná od každého jiného byla podoba města a jeho staveb – vlastně u každého sídla lze hovořit o unikátu, takže představení mělnických dominant, uspořádání jednotlivých domů, ulic a fortifikační systém nelze do celkového obrazu města nezařadit hned v úvodu. Zrovna tak každé město mělo svou strukturu a správní formy, na jejichž vrcholu stála správa městská a církevní. Obě budou podrobeny stručné analýze s důrazem na jejich sociologické vazby, vždyť ani císařský rychtář nebo katolický děkan nežili mimo čas a prostor, ale tvořili součást celku. Průzkum školství a vzdělanosti by se měl stát základem pro následná detailnější pozorování v oblasti měšťanské kultury a poskytnout odpověď na zásadní otázku, jaké mohlo být intelektuální prostředí malého královského města na sklonku předbělohorského období a jakým způsobem do jeho vývoje zasáhla třicetiletá válka. Poté se již na základě pramenů nejrůznější povahy pokusím dospět k demografické situaci v Mělníce v různých obdobích třicetileté války, stanovit příčiny migrace, určit sociální složení města, elitou počínaje a čeledí i vinařskými dělníky konče. Nalezení odpovědí na mnohé z otázek bude značně obtížné a vzhledem k absenci „Soupisu podle víry“ mnohdy pouze hypotetické, nebude-li možno opřít se o údaje z matrik. Ta je k dispozici pouze jediná, navíc s velmi mezerovitými údaji. Z toho důvodu bylo nutné rezignovat na podrobný statistický výzkum matrik, který by ovšem dokázal vnést světlo do mnoha nejasností (kolísání počtu sňatků v závislosti na válečných událostech, objem úmrtí na epidemické nemoci aj.). V úzké souvislosti se sociálním složením bude pátráno po složení profesním, které by mělo např. prokázat, zda se skutečně většina Mělnických živila vinařstvím či zda naopak pro většinu tento druh zemědělského podnikání představoval jen způsob přilepšení si k živnosti řemeslnické nebo obchodnické, případně i intelektuální a byrokratické. Otázka bude položena i tak, zda na vinařství mohli participovat všichni obyvatelé města. Mikrohistorický aspekt by se měl uplatnit zvláště při výzkumu mělnické rodiny a válečných dopadů na její podobu a strategie. Došlo v této oblasti opravdu ke změnám, nebo zůstalo zachováno paradigma předválečné rodinné komunity? Ačkoli respektuji názory některých kolegů, že ženská problematika by nemusela být vytrhávána z celku, volím do studie vložení speciální genderové stati, která by měla v první řadě upozornit na mnohdy odlišné prožívání a vnímání válečného konfliktu ženou. Rovněž její postavení v dosud maskulinní společnosti tak bude moci lépe vyniknout. Ucelené spektrum otázek po měšťanské kultuře konfrontované s válečnou realitou bude předmětem dalšího pojednání. Ovšem se značnými limity, zvláště v podobě absence potřebných knih testamentů a inventářů. Stati o mělnickém domě a jeho vybavení, o měšťanském oblékání a stravování tak musejí vycházet jen z nedostaču-

jícího, fragmentárně dochovaného archivního materiálu. Mohou být sice nabídnuty nemnohé konkrétní případy, ale zevšeobecnění by v tomto směru nebylo na místě. Podobně mezerovité nutně zůstanou znalosti o trávení volného času mělnickými obyvateli – doklady většinou chybějí a rekonstrukce je možná jen na základě marginálních zmínek a jistých indicií. Výrazně lepší situace je pro výzkum módní problematiky smrti a umírání, nejen proto, že ve sledované době byla mnohem více než jindy na denním pořádku, ale proto, že byla (nikoli paradoxně) významným aspektem života raně novověkého člověka. Nicméně, změnilo se nějak v době třicetileté války pojmání smrti? Podobně jako jiné sporné záležitosti této práce si uvědomuji možná problematické zařazení stati o mělnických elitách do její struktury, jsem ovšem přesvědčen, že do kapitoly o městském organismu patří, byť pojem samotný souvisí s mimořádností jak na poli lokální moci a vlivu, tak v oblasti kultury a ekonomiky. Nejzásadnější otázkou, která přitom bude řešena, se stanou proměny mělnických elit v důsledku válečných událostí a mechanismy jejich autorekonstrukce. Naopak asi nejobsáhlejším se stane pojednání o konkrétních příslušnících mělnické špičky, založené na prosopografickém výzkumu a usilující i o jisté typologizující rozčlenění. Mělo by tak být možno mj. vysledovat existenci tradičních rodů a jejich ústup na úkor nové elity, rekrutující se nejčastěji z císařských nebo vrchnostenských úředníků. Otázka je ale mnohem více – jakým způsobem se dokázali nově příchozí prosadit? Byl jejich úspěch trvalého rázu? Jakou roli při jejich vzestupu sehrávaly lukrativní sňatky s ovdovělými mělnickými hospodyněmi? V závěru celé kapitoly se kromě shrnutí zaměřím i na pohled do několika dekad následujících po ukončení války s akcentem na vyrovnání se s válečnými důsledky a na perspektivu dalšího vývoje.

Druhým ze stěžejních cílů práce je rozbor městské ekonomiky ve válečných letech a její komparace s předchozím obdobím mírovým. Zde je výhodou existence fundované, byť značně deskriptivní studie o mělnickém předbělohorském hospodářství od M. Bělohávků; opírám se ale i o vlastní částečný výzkum této éry. Hlavní otázka zazní již v nadpisu kapitoly. Nejen v české historiografii totiž panuje paradigma válkou zruinovaných městských ekonomik – nejedná se ale u některých měst o chybnou generalizaci, doslova o mýtus? Byla skutečně všechna česká města v katastrofálním stavu, nebo byly výjimky, jichž se válka dotkla jen málo? A nepatřil k takovým Mělník? Rovněž teze o obrovském zadlužení měst za války bude muset být podrobena kritické analýze. Hlavní pozornost musí být pochopitelně věnována odvětví, které je pro Mělník charakteristické dodnes – vinařství. Vinná réva byla zdrojem blahobytu, který v případě neúrod nebo likvidace plodů či vína vojáky končil. Pokud k tomu došlo, byly nějaké alternativy obživy mělnických obyvatel? Ostatně, jakou roli vůbec ve vinařském městě sehrávalo řemeslo, další zemědělská odvětví, obchod a vlastní patrimoniální statek? Zvláště ten jistě tvořil důležité hospodářské zázemí královského města, a zaslouží si proto samostatnou stat, zdůrazňující jeho vývoj a následně proměny ve válečném období, znamenající pokles výnosnosti. Samostatně bude možné sledovat i problémy a otázky obilnářství a ovocnářství, stejně jako pivovarnictví, předpokládáme, že ve vinařském městě spíše



Výřez Mělnicka z mapy Čech z poloviny 17. století.

paběrkujícího. Pivovarnictví ale již bude součástí strukturované části o mělnických řemeslech a o češích. Tato část by měla např. zodpovědět, zda byl Mělník v řemeslnickém ohledu soběstačný a zda dokázal saturovat potřeby svých obyvatel. Stejně tak by mohla odhalit prestiž zástupců jednotlivých odvětví a jejich početní zastoupení, rovněž o mnohém vypovídající. Otázkou je v kapitole o hospodářství samozřejmě více. Tak např., jaké byly ve válečných časech příjmy obce a naopak její výdaje? Především, že kritice budou muset být nutně podrobeny také ony vysoké výdaje, které (nejen) Mělničtí uváděli na pobývající vojáky, na kontribuce a na sbírky. Samostatně pojednání a jistě i mnohem rozsáhlejší by si zasloužila otázka zadlužení města, jestliže dluhy, které se táhly celým sledovaným obdobím, představovaly nejčastější body všech jednání, která známe z mělnických pramenů. Kvůli čemu vznikaly, u koho byly vypůjčené částky získávány, jak umořovány, s jakým úspěchem odkládány? Je bohužel faktem, že většina starších i novějších prací s urbánní problematikou se tomuto aspektu příliš nevěnovala a jaksi samozřejmě zapomínala i na velkou oddlužovací akci v 60. letech 17. století, která se stala rozhodně nejvýraznější vládní akcí, zaměřenou na odstranění jednoho neblahého dědictví třicetileté války coby brzdy opětovného rozvoje královských měst.

Třetí cíl – analýza válečného prožitku sledovaného města – by měl být jádrem celé studie. Již proto, že od prvních dnů po Bílé hoře až do uzavření míru a ještě několik měsíců přes něj byla nejtěživější každodenní realitou koexistence zoldnéřů v jednom domě s hospodářem a jeho rodinou, alfou a omegou v životě

města. Nářky a stížnosti plnily stránky městských knih, stejně jako kanceláře vlivných úředníků, vládních institucí i samotného panovníka a panovnice. Analýze bude podrobeno chování vojáků, jejich fiskální a naturální požadavky vůči jejich ubytovatelům, škody jim způsobované, násilí vůči nim uplatňované. Vzhledem k odlišnostem bude nutno odděleně pojednat zkušenosti Mělnických se stavovskými, s císařskými a s císaři nepřátelskými vojsky, která město okupovala nebo jím projížděla. Zřetelně by se měl v tu chvíli ukázat i další naznačený problém – otázka možného odlišného nazírání na císařské a na nepřátelské vojáky. Kým se cítili Mělničtí více ohroženi? Nevedla již postupná frustrace k otupění a totální deziluzi směrem k císařské armádě, takže mezi nepřátelským a domácím vojskem již nebylo vůbec rozlišováno? Otázka může být položena i tak, kdo byl vlastně pro město nepřítelem. Vojenské pobyty rozhodně můžeme pro městský organismus klasifikovat jako katastrofu, materiální i lidskou. Jistou sondu do dobové mentality by mohla poskytnout kauza, podrobně dokumentovaná prameny, údajné zrády dvou mělnických obyvatel, respektive jejich kolaborace se Švédy. Došlo k ní doopravdy, nebo se jednalo jen o hon na čarodějnice po fatálním zničení města nepřítelem, o hledání domnělého viníka ve vlastních řadách, když toho skutečného nebylo možno potrestat? Otázku obranných a vyrovnávacích mechanismů města vůči důsledkům války bude nutno podrobit také detailní pozornosti, vykazuje pochopitelně určité shodné rysy s dalšími českými městy. Byla skutečně všechna tak bezbranná a vydaná napospas vojenskému živlu a neřestem doby? Nenašly se způsoby, jimiž bylo možno si v těžkém údělu ulehčit, a jedinci, kteří dokázali z válečných okolností vytěžít? Třicetiletá válka ovšem pro české země neznamenala jen konfrontaci civilního obyvatelstva s vojenským živlem, ale také s dalšími aspekty habsburské politiky, na prvním místě s rekatolizací. Jak se postupně městská společnost měnila z utrakvistické na katolickou, kdo byli odcházející exulanti a kdo vzdorující „heretici“, jakou úlohu zde sehráli při rekatolizaci jezuité a jakou místní katoličtí děkanové? A jak se válka se všemi svými negativy vlastně promítla do myšlení a jednání mělnických obyvatel? V tomto směru budu zvláště pátrat po precedenčních případech, odlišných od kauz mírové doby, po konfliktním soužití v rámci intrakomunitním i interkomunitním a položím si otázku, zda ona veškerá negativní empirie nevedla ve zkoumané entitě k obecné rezignaci.

Ve stručném shrnutí se pokusím o generalizaci získaných poznatků a o zdůraznění dosažených výsledků, které by se měly stát základem pro komparaci s jinými českými městy sledované doby. Tento úkol ostatně i ve svém budoucím výzkumu považuji za prvořadý, a to zvláště v historickoantropologických a mikrohistorických perspektivách s vazbami na dějiny mentalit při primárním využití dobových narativních pramenů a dokumentů osobní povahy, které jsou bohužel pro Mělník dochovány jen v minimální míře a aplikování uvedené metodologie, jak již bylo řečeno, tudíž neumožňují.